

TÜRKİYE'NİN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI VE ERMENİSTAN İLE İLİŞKİLERİ*

*Coşkun TOPAL***

ÖZET

Güney Kafkasya'da irredantist politikalar, bölgedeki güvensizliği beslemekte ve bölgede çatışma potansiyeli taşıyan donmuş sorunların canlanmasına; başta ekonomi ve güvenlik olmak üzere birçok alanda istikrarsızlığa yol açmaktadır. Türkiye'nin bölgedeki nüfuzu, etki alanı oluşturma çabaları bölgedeki çatışmalardan doğrudan etkilenmektedir. Türkiye Azerbaycan ve Gürcistan'la ticaret ve enerji alanında işbirliğini geliştirmekte ancak Dağlık Karabağ sorununun devam etmesi nedeni ile Ermenistan'a yönelik temkinli politikasını sürdürmektedir.

Ekim 1987'de Dağlık Karabağ'da çıkan bir idari kriz sonucunda Ermenistan'da SSCB Döneminde başlayan Dağlık Karabağ krizi, 1988'de Dağlık Karabağ Yüksek Sovyeti'nin SSCB ve Azerbaycan Yüksek Sovyetleri tarafından reddedilen, Ermenistan'a bağlanma kararından sonra 1989 yılında silahlı çatışmaya dönüşmüştür.

1994'de imzalanan Bişkek Ateşkes Anlaşması sonrası sorunun çözümüne yönelik Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) bünyesinde Rusya, Fransa ve ABD'nin eşbaşkanlığını yaptığı Minsk Grubu da henüz bir sonuç alamamıştır. İki ülke dışişleri bakanları tarafından yürütülen ve 2004 yılından beri devam eden müzakereler Prag Süreci olarak adlandırılmaktadır. Fransa, Rusya ve Amerika bu müzakerelere aracılık etmektedir. Her iki tarafta bir anlaşmaya varıldığı takdirde şu anda Dağlık Karabağ'da Ermeni güçler tarafından işgal edilen yedi bölgeden beşinin uluslararası garantörlerin gözlemciliğinde tekrar Azerbaycan'a iade edilmesi konusunda hem fikir olmuşlardır.

Ermenistan, Dağlık Karabağ bölgesinin yüzde doksan beşini, Karabağ'ın dışında bulunan Azerbaycan topraklarının da yaklaşık yüzde onbeşini işgal altında bulundurmaktadır. 30 Ocak 1992'de Azerbaycan ve Ermenistan'ın AGİK üyesi olması ile sorun uluslararası bir boyut kazanmıştır.

Azerilerin tekrar Karabağ'a dönebilme durumu aynı zamanda referandum olasılığını da gündeme getirmektedir. Bununla birlikte özellikle son dönemde iki ülke arasında sık sık yaşanan ateşkes ihlalleri, Güney Kafkasya bölgesinin her an daha büyük bir çatışmaya sahne olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. KTU IIBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, El-mek: coskuntopal@gmail.com

Ermenistan 21 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan ettiğinde bu gelişme Türkiye'de tehdit olarak algılanmamış aksine SSCB'nin dağılması bölge için büyük bir fırsat olarak görülmüştür. Nitekim Türkiye 1991'de Ermenistan'ın bağımsızlığını hiçbir ön koşul öne sürmeden tanıdığı gibi bu dönemde ciddi bir ekonomik dar boğazdan geçen Ermenistan'a 1992-93 yıllarında Batı'dan gelen yardımların ulaştırılabilmesi için Türkiye kendi sınırlarının kullanılmasına izin vermiştir. Ermenistan, 1992'de Karadeniz'e kıyısı olmamasına karşın kurucu üye olarak Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) teşkilatına davet edildi ve böylece Türkiye ve Azerbaycan ile diyalog için önemli bir diplomatik platform olmasının yanı sıra kendini güçlendirecek uluslararası bir teşkilata üye olmuş oldu.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerini olumsuz etkileyen konular arasında sözde "Ermeni Soykırımı" iddiaları ve diaspora Ermenilerinin bulundukları ülkelerde Türkiye aleyhine çıkardıkları kararlar önemli bir yer tutmaktadır. Diğer yandan Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı ve Azerbaycan topraklarını işgal etmesi sonrasında Türkiye, Azerbaycan'ın yanında yer alarak Ermenistan'a karşı ambargo uygulamıştır.

10 Ekim 2009 tarihinde İsviçre uzlaştırıcılığında Türk ve Ermeni Dışişleri Bakanları tarafından diplomatik ilişkilerin kurulması ve gelecekte sınır kapılarının açılması konulu protokoller imzalandı. İki protokol imzalanmalarından iki ay sonra yasama meclislerince onaylanıp yürürlüğe girecekti. Ancak iki mecliste halen protokolleri onaylamadılar. Türkiye onayın, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'daki beş bölgenin serbest bırakılmasıyla mümkün olabileceğini söyledi. Ermenistan ise Türkiye'nin bulunduğu taleplere, bunların protokoller için gereksinim şartı olarak sunulamayacağını söyleyerek olumsuz tepki verdi. İlave olarak Ermenistan, kapıların Türkiye tarafından tek taraflı olarak kapatıldığını dolayısıyla açılması için ek koşullarda bulunulmaması gerektiğini ileri sürdü.

14 Ekim 2009'da Türkiye ve Ermenistan milli futbol takımları arasında Bursa'da oynanan müsabaka sırasında stadyuma Azerbaycan bayrağının alınmaması ise Azerbaycan kamuoyunda tepkilere yol açtı. Ancak Azerbaycan, Türkiye'nin en üst seviyedeki yetkilileri tarafından verilen sözlere inanarak ülkesinde protokollerin imzalanması karşısında oluşan tepkileri yumuşattı. Nitekim Başbakan Erdoğan, Dağlık Karabağ sorunda ilerleme sağlanmadıkça kapıların açılmayacağı teminatını vermişti. Azerbaycan, sadece Ermenistan üzerine baskı kurularak durumun çözülemeyeceğini bilmektedir. Dağlık Karabağ sorunu başta Rusya olmak üzere üçüncü ülkeleri de ilgilendirmektedir. Rusya, bölge üzerindeki etkisinin devamı açısından anlaşmazlığın bir ülke veya diğeri lehine çözümlenmesini istememektedir. Bu yüzden Azerbaycan, Ermenistan'a ambargo uygulayarak Ermenistan'ı ekonomik olarak zayıflatma ve Baku-Tiflis-Ceyhan(BTC) Boru Hattı Projesi ve Baku-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi gibi uluslararası projelerden dışlama taktiğini benimsedi. Türkiye ve Ermenistan kara sınır kapısının açılması ihtimali, Azerbaycan'ın Ermenistan'a yönelik ekonomik baskısını zayıflatıyordu. Bu durum Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmek ve Dağlık Karabağ konusunda ilerleme sağlamak için ABD ve Rusya'yı ikna etmenin gerekli olduğunu anlamasını sağladı.

Türkiye'nin Güney Kafkasya politikasının temelinde yatan unsurlardan biri kuşkusuz bölgenin zengin enerji kaynaklarının batı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/2 Winter 2015

pazarlarına aktarılmasında güzergah konumunu güçlendirmek ve dolayısıyla enerji güvenliğini sağlamaktır. Bu çerçevede Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi ve Azerbaycan'ın zengin Şahdeniz doğalgaz yataklarındaki üretilen doğalgazı batı pazarlarına aktarmak için Şahdeniz-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı Projesi yapılarak hayata geçirilmiştir. Bu projenin Yunanistan ile de bağlantısı sağlanmıştır. Yine Nabucco Hattının da önemli ayaklarından birisini oluşturan ve Hazar Denizi'nin dibinden geçecek bir Trans-Hazar Hattının da yapılması planlanmaktadır. Türkiye'nin Güney Kafkasya bölgesine yönelik enerji politikalarının bir ayağında da bölgesel barış girişimleri bulunmaktadır. Nitekim Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkiler ve Dağlık Karabağ konusunda bir ilerleme sağlanması durumunda Türkiye üzerinden AB ülkelerine doğal gaz taşımak üzere kurgulanan Nabucco boru hattı projesine Ermenistan'ın da dahil edilerek bölgesel barış hattına dönüşmesi ihtimali de mevcuttur.

Kafkasya bölgesi, tarihte Asya, Avrupa ve Ortadoğu üzerinden Afrika kıtaları ile Karadeniz, Hazar Denizi ve Basra Körfezi ile Hint denizine giden yolların kesiştiği yerde bulunması nedeniyle daima büyük güçlerin rekabet alanı olmuştur. Günümüzde bölge, Türkiye'nin de içinde bulunduğu bir nüfuz mücadelesine sahne olmaktadır.

Bölgede artan güvensizlik, Dağlık Karabağ gibi uzun yıllardır çözüme kavuşturulamayan sorunların varlığı, zaman zaman çatışma potansiyeli taşıyan donmuş sorunların canlanması; başta ekonomi ve güvenlik olmak üzere birçok alanda istikrarsızlığa neden olmaktadır. Bu durum Türkiye'nin bölge ülkeleri ile başta ticaret ve enerji olmak üzere birçok alanda ilişkileri geliştirmek istediğini engellemektedir.

Türkiye, bölgenin zengin enerji kaynaklarının batı pazarlarına aktarılmasında güzergah konumunu güçlendirmek istemektedir. Bu durum Türkiye'nin enerji güvenliğine de katkı sağlayacaktır. Türkiye'nin Güney Kafkasya politikası, enerji alanında bölge ülkeleri ile birlikte BTC, Şahdeniz-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı, TANAP gibi dev enerji projelerini gerçekleştirmek ve aynı zamanda bölgesel barış ve istikrarı sağlamak için işbirliğini güçlendirmek yer almaktadır. Dolayısıyla petrol ve doğalgaz boru hatlarının gerçekleşmesi bölge ülkelerinin dünya pazarları ile bütünleşmesine olduğu kadar iç ve dış barışlarını da katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak, Türkiye Güney Kafkasya'da barış ve işbirliği atmosferine katkıda bulunmayı arzu etmektedir. Bu nedenle Ermenistan ile ikili ilişkilere de önem vermekte ve iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesini istemektedir. Türkiye, 16 Aralık 1991 tarihinde Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden kısa bir süre sonra ilk tanıyan ülkelerden birisi olmuştur. Bununla birlikte iki ülke ilişkilerini olumsuz etkileyen ve bir kısmı yakın siyasi tarihe dayalı nedenler de mevcuttur. Ermenistan, Birinci Dünya savaşı sırasında 1915 yılında yaşanan olayları, Türkiye'nin baştan itibaren karşı çıkmasına rağmen soykırım olarak nitelendirmekte ve uluslararası kamuoyunda bu konuyu Türkiye aleyhine bir kampanya olarak yürütmektedir. Batı Avrupa ülkeleri de 1915 olaylarını Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliğine karşı bir sorun olarak ortaya koymaktadırlar. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili olarak Türkiye Ermenistan'a karşı kara sınırlarını 1993 yılında kapattı. Diğer yandan Ermenistan, Türkiye sınırına yakın bir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/2 Winter 2015

bölgede SSCB döneminden kalma bir nükleer santral işletmekte ve bu durum Türkiye açısından çevre felaketine neden olabilecek bir tehdit olarak değerlendirilmektedir. İki ülke arasında yaşanan birçok önemli soruna rağmen Türkiye, Ermenistan vatandaşlarının ülkeye girişi önündeki engeli Ocak 2002'de kaldırdı ve 2005 yılında hava sahasını Ermenistan'a açtı. 2008 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Ermenistan'ı ziyaret etti. Ve nihayet 2009 yılında iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına ve geliştirilmesine ilişkin iki adet protokol imzalandı ve onay için iki ülkenin ilgili makamlarına sunuldu. Bununla birlikte iki komşu ülkenin ilişkilerinin normalleşebilmesi için gerekli birçok adımların atılması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Ermenistan, Güney Kafkasya, Dış Politika, Uluslararası İlişkiler

TURKEY'S SOUTH CAUCASUS POLICY AND ARMENIA

ABSTRACT

The irredentist policies in the South Caucasia feed insecurity in the region; cause to the activation of the frozen problems which have potential to conflict; and cause to unstability in numerous realms primarily in economy and security. The influence power of Turkey in the region and its activities to constitute an influence circle are being directly affected by the conflicts in the region. Turkey now takes forward the cooperation with Azerbaijan and Georgia in commerce and energy realms; however maintains cautious policies towards Armenia since the Nagorno-Karabakh conflict continues.

The Nagorno-Karabakh conflict, which began by an administrative crisis in Nagorno-Karabakh in SU era in 1987, and after the Nagorno-Karabakh high soviet's decision of joining to Armenia in 1988 but refused by high Soviets of SU and Azerbaijan, it turned into a war.

After the ratification of the ceasefire of Bishkek in 1994, the Minsk Group which is under the authority The Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE), and which Russia, France and the US maintain the co-chair, couldn't accomplish. The negotiations which have been implemented by the Foreign ministers of the two countries since 2004, are called as the Prague Process. Russia, France and the US have been mediating these negotiations. Both sides have accepted the point that the five of the seven regions which were occupied by Armenia would be given again to Azerbaijan under the control of the international guarantors, if both sides would agree.

Armenia now holds under occupation 95% of Nagorno-Karabakh and out of Nagorno-Karabakh 15% of Azerbaijan. The conflict has turned an international problem after Azerbaijan and Armenia became OSCE members.

The returning possibility of Azeris to Karabakh, would bring the matter of a memorandum possibility. On the other hand, the ceasefire violations which has occurred recently more, show the possibility for a bigger conflict in the South Caucasia region.

Armenia's declaration of independency in September 21 of 1991 was not perceived as a threat but contrarily the dissolution of SU was

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/2 Winter 2015

understood as a great opportunity for the region. Thus, while Turkey accepted Armenia's independency without any reservations, gave permission for using its borders for the reliefs from the West to Armenia in 1992-93 which suffered a economic crisis at that time. Armenia was invited as an establisher state for the Organisation of Black Sea Economic Cooperation, thus this constituted a diplomatic platform with Turkey and Azerbaijan; and Armenia became a member of an organisation which would empower it.

The so-called "Armenian genocide" claims and administrative decisions which Armenian diaspora achieved to take in the states which they live, constitute points which negatively affect Turkish-Armenian relations. In addition, Turkey has supported Azerbaijan and implemented ambargoe against Armenia, after Armenia occupied Nagorno-Karabakh and several parts of Azerbaijan.

Through a Swiss mediatorship in September 10 of 2009, Turkish and Armenian foreign ministers signed the protocols about establishing diplomatic relations and reopening the border gates in the future. The two protocols would be implemented two months later they were signed, after the legislative assemblies of two states would confirm the protocols. However, two assemblies haven't signed the protocols yet. Turkey mentioned that, the confirmation would be valid only after the five regions in the Nagorno-Karabakh would be free. Armenia reacted negatively answering that Turkey's demands are not put forward as preconditions to the protocols. In addition, Armenia claimed that Turkey unilaterally closed the border gates therefore Turkey could not put forward additional preconditions.

The Azeri people reacted to that, Azeri flag was not permitted to bring into the stadium when Turkish and Armenian national football teams played a match in October 14 of 2009. But later, Azerbaijan calmed the reactions which had occurred with the ratification of the protocols, being persuaded by Turkish highest statesmen. In addition, the then Prime Minister Erdoğan assured that, if any achievement couldn't get in Nagorno-Karabakh conflict, the border gates would not be opened. Azerbaijan realizes that the matter couldn't be resolved only constituting pressure over Armenia. The Nagorno-Karabakh problem also concerns third countries primarily Russia. Russia in fact, does not aim that the problem would be resolved in favour of only one of the states in the problem, since Russia demands the continuity of its influence over the region. Azerbaijan takes a strategy which contains weakening Armenia through implementing embargoe to Armenia; excluding Armenia from the international projects such as Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline Project and Baku-Tbilisi-Kars railway Project. The possibility of opening the motorway border gate between Turkey and Armenia would weaken the economic pressure over Armenia. This situation led Turkey to realize that persuading the US and Russia is a necessity to advance Turkey's relations with Armenia and to take forward the Nagorno-Karabakh conflict. One of the primary elements in Turkey's policies towards the South Caucasia is no doubt, empowering its position for a route which would carry the rich energy resources of the region to the western markets; and enabling the energy security. In this context, Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline Project and Erzurum-Şahdeniz natural gas Pipeline Project which takes the natural gas from

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/2 Winter 2015

Azerbaijan's rich Şahdeniz natural gas resource, were constructed and started. The connection of this Project to Greece has been realized. Constructing a Trans-Caspian line which would be a significant part of Nabucco line and would pass under the Caspian Sea is also planned. The attempts for regional peace constitutes a pillar of Turkey's energy policies towards the South Caucasia region. Therefore, in the case that an advancement would be gained in the relations between Turkey and Armenia; and in the Nagorno-Karabakh conflict, there is a possibility for Nabucco Project which was planned to carry natural gas over Turkish territory to EU states, to turn into regional peace Project including Armenia.

The Caucasia region, due to being a place which intersects the ways which go to Asia, Europe and Africa via the Middle East historically; and the ways which go to the Black Sea, Caspian Sea and Indian Ocean via the Gulf Bay always has been a competing area for the big powers. The region nowadays turns a scene in which a conflict of powers remain.

The increasing insecurity in the region, the existing problems which could not been resolved for many years such as the Nagorno-Karabakh conflict, the revival of the frozen conflicts which have a potential to turn a war cause unstability in many realms such as economy and security primarily. This situation prevents Turkey's demands of advancing the relations towards the states of the region, primarily in commerce and energy realms.

Turkey demands to empower its position to be a route which carries the rich energy resources of the region to the western markets. This situation would also contribute the energy security of Turkey. Turkey's South Caucasia policy contains in energy realm to actualize giant energy projects such as BTC, Shahdeniz-Erzurum Natural Gas Pipeline, TANAP; at the same time to empower the cooperation between states in the region to achieve regional peace and stability. Therefore, the actualization of the oil and natural gas pipeline projects would both contribute to integration of the states of the region with the international markets; and would contribute for their internal and external peace.

As a result, Turkey wishes to contribute to an atmosphere of peace and cooperation in the South Caucasus. Because of this Turkey also wants to normalize its bilateral relations with Armenia. Turkey was one of the first countries to recognize Armenia on 16 December 1991, short after its independence. But some historical events have negatively been influencing their relations. Armenia is accusing Turkey for 1915 events in the Ottoman lands in the First World War, although Turkey has refusing it from the first time. Armenia uses this issue against Turkey in the internationalpublic opinon. Some European countries also are using this issue against Turkey's full membership in the European Union. In the issue of Nagorno-Karabakh between Armenia and Azerbaijan in 1993, Turkey was taken some steps in favor of Azerbaijan and closed its borders with Armenia. On the other hand Armenia is operating a nuclear power plant near the border of Turkey, which have several impacts on Turkish environment. In spite of these vital issues, Turkey had been lifted the restrictions on Armenians entering Turkey in January 2002 and opened its airspace to Armenia in

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/2 Winter 2015

2005. Turkish president Abdullah Gul was visited Armenia in 2008. Two 'Protocols' was finalized in 2009 for the establishment and development of diplomatic relations between the two countries and the protocols have been submitted to relevant authorities for ratification. So, further steps are needed to normalize the relations between the two neighbour countries.

Key Words: Turkey, Armenia, South Caucasus, Foreign Policy, International relations

Giriş

Karadeniz ile Hazar denizi arasında yer alan, Doğu-Batı yönünde uzanan ve yüksekliği bazı bölgelerde beş bin metreyi aşan sıradağların yer aldığı coğrafya Kafkasya olarak adlandırılmıştır. Kafkasya'yı Kuzey ve Güney olmak üzere iki ayrı bölgeye ayrılmıştır. Kuzey Kafkasya, bugün Rusya Federasyonu sınırları içinde kalan özerk Adige, Karaçay-Çerkesya, Kabardey-Balkarya, Kuzey Osetya, Çeçenistan, İnguşetya ve Dağıstan Cumhuriyetleri'nden oluşmaktadır. Güney Kafkasya'da ise Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleri ile Abhazya, Acara, Dağlık Karabağ, Nahçıvan Özerk Cumhuriyetleri ve Güney Osetya bulunmaktadır.

Tarihte, Kafkasya'ya kuzeyden giriş yapan Kimmer ve İskit gibi proto-Türk kavimleri ile Hun, Bulgar, Alan, Hazar, Kıpçak gibi Türk kavimleri, Karadeniz yoluyla batıdan gelen eski Yunan, Roma, Bizans, Ceneviz ticaret kolonileri, Anadolu ve Ön Asya'dan gelen çeşitli medeniyetler Kafkas halkları ile kaynaşarak günümüz Kafkas etnik ve toplumsal yapısının şekillenmesinde etkin rol oynamışlardır. Ayrıca coğrafi şartların etkisiyle, Kafkasya'da çeşitli dil ve lehçe grupları etrafında birleşmiş birçok etnik grup ya da halk meydana gelmiştir¹.

Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının arasına girmiş olan ve beş bin kilometre uzunluğunda bulunan Akdeniz-Ege denizi-Marmara ve Boğazlar-Karadeniz ve Azak denizi gibi birbirine bağlı iç denizlerin meydana getirdiği bir su koridorunun ucunda, aynı zamanda Hazar denizi vasıtasıyla da Orta Asya'ya bağlanan Kafkasya'nın, enerji güvenliği açısından da jeopolitik önemi büyüktür. Nitekim bölge, petrol boru hatlarının geçiş güzergâhı olmanın yanı sıra Orta Asya doğal gazının Dünya pazarlarına açılımı açısından da stratejik öneme sahiptir. Kafkasya bölgesi, Asya, Avrupa ve Ortadoğu üzerinden Afrika kıtaları ile Karadeniz, Hazar Denizi ve Basra Körfezi ile Hint denizine giden yolların kesiştiği yerde bulunması dolayısıyla tarih boyunca büyük güçlerin rekabet alanı olmuştur (Topal, 2012, s.1).

Türkiye açısından Kafkasya ve özelde Güney Kafkasya son derece önemli bir konumdadır. Türkiye'nin enerji kaynakları açısından jeopolitik konuma sahip Orta Asya coğrafyasına, Türk devletleri ve halklarına, geniş pazarlara güvenli bir şekilde ulaşması ve güneydoğu Asya ile karayolu irtibatı öncelikle Güney Kafkasya, özellikle de Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden gerçekleşmektedir.

10 Mart 1985'te SSCB Komünist Partisi Genel Sekreterliğine getirilen Mikhail Gorbacov'un, "açıklık" ve "yeniden yapılanma" politikaları, bütün Sovyet coğrafyasında olduğu gibi Güney Kafkasya bölgesinde de özgürlükçü hareketlere ivme kazandırmıştı. Sonuç olarak 1991 yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bir biri ardına bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir. Böylece Güney Kafkasya bölgesi Rusya Federasyonu'nun (RF) egemenliği altından çıkmaya başlamıştır. Rusya Federasyonu'nun güvenliği açısından ayrı bir önem verdiği Kafkasya, 11 Eylül

1 Ufuk Tavkul, "Kafkasya'nın Coğrafi Konumu ve Önemi", http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/arastirma/0090_kafkasyanin_cografi_konumu_ve.html.

2001 tarihinden itibaren, bölge dışı aktörlerin -başta ABD ve AB olmak üzere Batılı ülkeler- oyuna fiilen katılımlarıyla paylaşılabilen bir pasta olmuştur (Topal, 2009, s.316; Kantarcı, 2005; Karabayram, 2007, s.1; Ağacan, 2006, s.23).

Güney Kafkasya'da irredantist politikalar, bölgedeki güvensizliği beslemekte ve bölgede çatışma potansiyeli taşıyan donmuş sorunların canlanmasına; başta ekonomi ve güvenlik olmak üzere birçok alanda istikrarsızlığa yol açmaktadır². Türkiye'nin bölgedeki nüfuzu, etki alanı oluşturma çabaları bölgedeki çatışmalardan doğrudan etkilenmektedir. Türkiye Azerbaycan ve Gürcistan'la ticaret ve enerji alanında işbirliğini geliştirmekte ancak Dağlık Karabağ sorununun devam etmesi nedeni ile Ermenistan'a yönelik temkinli politikasını sürdürmektedir (Görgülü, Krikorian, 2012, s.1-8).

Türkiye'nin Güney Kafkasya politikasının temelinde yatan unsurlardan biri kuşkusuz bölgenin zengin enerji kaynaklarının batı pazarlarına aktarılmasında güzergah konumunu güçlendirmek ve dolayısıyla enerji güvenliğini sağlamaktır. Bu çerçevede Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi ve Azerbaycan'ın zengin Şahdeniz doğalgaz yataklarındaki üretilen doğalgazı batı pazarlarına aktarmak için Şahdeniz-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı Projesi yapılarak hayata geçirilmiştir. Bu projenin Yunanistan ile de bağlantısı sağlanmıştır. Yine Nabucco Hattının da önemli ayaklarından birisini oluşturan ve Hazar Denizi'nin dibinden geçecek bir Trans-Hazar Hattının da yapılması planlanmaktadır. Türkiye'nin Güney Kafkasya bölgesine yönelik enerji politikalarının bir ayağında da bölgesel barış girişimleri bulunmaktadır. Nitekim Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkiler ve Dağlık Karabağ konusunda bir ilerleme sağlanması durumunda Türkiye üzerinden AB ülkelerine doğal gaz taşımak üzere kurgulanan Nabucco boru hattı projesine Ermenistan'ın da dahil edilerek bölgesel barış hattına dönüşmesi ihtimali de mevcuttur³ (Topal, 2013, s.681-686).

Ermenistan'da Siyaset ve Seçimler

Geleneksel Ermeni Hristiyan efsanesine göre Ermeniler, Nuh peygamberin-oğlu-Haykın soyundan geldiklerini iddia etmekte ve bu efsane dolayısıyla Ermenistan'ı Hayk ülkesi anlamına gelen "Hayastan" olarak adlandırmaktadır. Doğu Anadolu'da M.Ö.2-1. yüzyıllarda kurulan Ermeni mahallî yönetimleri, I. Artashes ve II. Tigran dönemlerinde, Roma'daki iç karışıklardan yararlanarak M.Ö.93-66 yılları arasında sınırlarını genişletmiştir. Ermeniler, bu dönemdeki sınırlara ait hayalî "*Büyük Ermenistan*" haritaları çizmekte ve çizdikleri haritalara dayanak komşu ülkelerden toprak taleplerinde bulunmaktadır⁴.

Güney Kafkasya'da 29.800 km²'lik bir yüzölçümü ile en küçük ülke olan Ermenistan'ın nüfusu yaklaşık 2 milyon 983 bindir. Kuzeyde Gürcistan, doğuda Azerbaycan, güneyde İran ve Azerbaycan (Nahçıvan), batıda ise Türkiye ile sınır komşusudur. Ermenistan yüzde 98 Ermeni nüfusuyla etnik bakımdan bölgedeki en homojen ülke niteliğini taşımaktadır. 20013 yılı tahminlerine göre satın alma gücü bakımından GSMH'si 13,65 milyar dolar olan Ermenistan'da kişi başına düşen GSMH ise 6300 dolardır. Başkenti Erivan olan Ermenistan'ın açık bir denize doğrudan çıkışı bulunmamaktadır. Coğrafi bağlamda tam anlamıyla çevrelenmiş durumda olan ülkenin başta tarım üretimi ve hammadde bakımından zengin olmaması ve bunun sonucunda ortaya çıkan ekonomik durumu iç ve dış politikasını önemli ölçüde etkilemektedir.

19. yüzyılın başında 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay anlaşmaları ile Kafkasya bölgesine hâkim olan Rusya, bölgede Ermenileri doğal müttefik olarak görmüşlerdir. Nitekim

2 Coşkun Topal, "Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikasında Gürcistan'ın Önemi", <http://www.avim.org.tr/bultentekli.php?haberid=14610>.

3 http://canik.bel.tr/dergiler/Tarih_boyunca_Karadeniz_Ticaret_i_Canik_2.pdf.

4 Ermenilerin, sınırlarını abartılı olarak çizdikleri bu devlete Romalı General Pompey son vermiştir. Bkz. Esat Uras, "Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul 1987, s.47.

Kafkasya'yı işgal etmeye çalışan Rusları, kendilerinin kurtarıcısı olarak karşılayan Ermeniler, gönüllülerden oluşan silahlı birlikler kurarak Rus ordusu ile birlikte İran ve Osmanlı'ya karşı savaşmıştır. 1905 sonrası Rusya'da Bolşevik hareketin güçlenmesi, Ekim 1917 Bolşevik İhtilali ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rus Çarlığı, Kafkasya'dan geri çekilmeye başlamıştır. Güney Kafkasya'da 1918-1920 yılları arasında iki yıl süre ile bağımsız devlet kurak Ermeniler, 1920 yılı sonunda yeniden Sovyet hâkimiyeti altına girmiştir. SSCB yöneticileri, Stalin döneminden itibaren Gürcüleri ve Azerileri kontrol etmek açısından Ermenileri kullanmışlardır. Özellikle bölgedeki toprak ve sınır değişiklikleri ve nüfus mübadeleleri ile "böl yönet" politikasının bir sonucu olarak Güney Kafkasya'da üç ana etnik grup siyasal anlamda birbirlerine bağımlı kılınmıştır. Yetmiş yıl kadar süren Sovyet hakimiyeti sonrasında Ermeni Parlamentosu, 21 Eylül 1991'deki referandumun ardından Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan etmiş ve "Ermeni Ulusal Hareketi" adayı Levon ter Petrosyan, yüzde 83 oranında oy alarak, bağımsızlık sonrası ülkenin ilk devlet başkanı olmuştur (Topal, 2009, s.330).

Ermenistan, bağımsızlık sonrası dönemde diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi ciddi bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. İçte yaşanan sorunların yanı sıra Dağlık Karabağ sorunu ve Azerbaycan topraklarını işgal etmiş olması durumu, Ermenistan'ın dış politikada zor bir sürece girmesine neden olmuştur. Gerek AGİT'te gerekse de BM'de alınan Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi, çatışmaların durdurulması ve askerlerin geri çekilmesi çağrılarına uymayan Ermenistan, uluslararası güçler tarafından herhangi bir yaptırımla karşılaşmamıştır.

Bununla birlikte Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve İran tarafından çevrelenen ve bu ülkelerin hepsiyle tarihten gelen sorunları bulunan Ermenistan'da bağımsızlık sonrasında büyük sorunlar ortaya çıkmıştır. SSCB'nin son dönemlerinde Ermenistan'ın bağımsızlık hareketini başlatan Ermeni Ulusal Hareketi, Ruslara karşı bir tutum benimsemiş, 1990 yılında Rus askeri üslerine saldırılar düzenlemiştir. Ermenistan'da Rusya karşıtı tutum bağımsızlık sonrasında kısa bir süre devam etmiştir. Ancak Ermeni Ulusal Hareketi, Rusya Federasyonu'nun siyasi, askeri ve ekonomik desteği olmadan Dağlık Karabağ sorununun yanı sıra ekonomik sorunların da üstesinden gelemeyeceğini anlamış ve Rusya Federasyonu ile olan ilişkilere önem vermeye başlamıştır. Nitekim Şubat 1993'te Ermenistan'da başta enerji krizi olmak üzere, ekonomik sorunların artması üzerine başbakanlığa ekonomik konularda uzman Hrant Bagratyan gelmiştir. Bagratyan ülke içinde yönetime yönelik artan tepkileri azaltmak ve ekonomik sorunları çözmek amacıyla Rusya Federasyonu ile ekonomik ilişkilere girmiştir.

Ermenistan'da 131 üyeli parlamento için milletvekillerinden doksani ülke genelinde nispi seçim sistemi ile belirlenirken, 41 adeti dar bölge çoğunlukçu seçim sistemi ile belirlenmektedir. SSCB dönemi sonrası ilk parlamento seçimleri 5 Temmuz 1995'te yapılmış, "Ermeni Ulusal Hareketi"nin liderliğini yaptığı "Cumhuriyetçi Blok" 190 üyeli parlamentoda 119 üyeye sahip olmuş ve Bagratyan başbakanlık görevini üstlenmiştir. Ardından 22 Eylül 1996'da devlet başkanlığı seçimleri yapılmış, Cumhuriyetçi Blok'un adayı Levon ter Petrosyan, seçimlerden başarıyla çıkmıştır. Levon ter Petrosyan, 1991'de aldığı yüzde 83'lük oranından bir hayli düşük olan yüzde 51,75'lik oy oranı ile halk desteğini kaybetmeye başlamıştır. Ekonomik, sosyal ve siyasi krizlerin yanı sıra Petrosyan'ın Dağlık Karabağ konusunda daha sakin bir tutum izlemeye başlaması, milliyetçi Taşnaksütyun Partisi'ni kapatması, Türkiye ile daha yakın ilişkiler geliştirmeye çalışması ve bütün bunların sonucunda dava arkadaşlarının ve Dağlık Karabağ Komitesi'nin onu yalnız bırakarak yeni bir parti kurmaları ile Petrosyan'ın arkasındaki halk desteği azalmıştır.

Ermeni ulusal çıkarı ve Ermenistan devlet politikasının oluşumunu Ermenistan Ermenileri dışında etkileyen iki temel aktör Dünya Ermenileri (Diaspora) ve Dağlık Karabağ Ermenileridir. Petrosyan, Dağlık Karabağ sorununa yönelik tutumuyla, Dağlık Karabağ Ermenileri ve Diaspora Ermenilerinin tepkilerini üzerine çekmiş ve arkasındaki desteği kaybetmiştir. Seçimlerin ardından

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/2 Winter 2015

başbakanlıkta bulunan Bagratyan istifa etmiş ve yerine ise Armen Sarkisyan geçmiştir. Sarkisyan'ın istifası üzerine, 20 Mart 1997'de Robert Koçaryan, bu görevi devralmıştır. Dağlık Karabağ Ermenileri'nden olan Koçaryan 1980'li yılların başlarından itibaren ayrılıkçı nitelikli Krunk (Turna) Teşkilatı liderliği yapmış, 1992'den itibaren sözde Dağlık Karabağ Savunma Komitesi'nin başkanlığını yürütmüş, 1996 yılında ise sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Devlet Başkanı Petrosyan'ın Karabağ ile ilgili bir uzlaşma istemesi, ülke içindeki kendisine yönelik muhalefetin artmasına neden olmuş, dışişleri bakanı istifa etmiş ve başbakanlık görevini yürütmeye başlayan Koçaryan, Petrosyan'a karşı açıkça muhalefet etmeye başlamıştır. Muhalefetin artan baskılarına daha fazla dayanamayan Petrosyan, Şubat 1998'de görevinden istifa etmiştir (Topal, 2013, s.333).

Yeni devlet başkanını seçmek için 16 Mart 1998 tarihinde yapılan seçimlere komünistlerin adayı olan Demirciyan ve Ter Petrosyan'ın istifası üzerine vekaleten devlet başkanlığını yürütmekte olan Koçaryan da dahil olmak üzere toplam oniki aday katılmıştır. Koçaryan'ın yüzde 38,82, Demirciyan'ın yüzde 30,62 oranında oy aldığı seçimlerde adaylardan hiçbiri kullanılan oyların yarısından fazlasını alamadığından ikinci tur seçimler yapılmak zorunda kalınmıştır. Robert Koçaryan, 30 Mart 1998'de yapılan ikinci tur seçimlerde yüzde 59,49 oranında oy alarak, Petrosyan'ın istifası ile devraldığı devlet başkanlığı görevini asaleten yürütmeye başlamıştır.

Ermenistan'da 19 Şubat 2003 yılında yapılan başkanlık seçimi ilk turunda Koçaryan, oyların yüzde 49,4'ünü, Demirciyan ise yüzde 28,2'sini almıştır. AGİT ve Avrupa Konseyi tarafından gönderilen gözlemciler, seçimler sırasında hile yapıldığı ve seçimlerin uluslararası standartların çok altında kaldığını bildirmişlerdir. Muhalefetin seçim sonuçlarına itirazına, mitinglere ve protestolara rağmen seçimler yenilenmemiş; 5 Mart 2003 tarihinde yapılan ikinci tur seçimlerde oyların yüzde 67,5'ini alan Koçaryan yeniden devlet başkanı seçilmiştir.

19 Şubat 2008 seçimlerinde iki dönem devlet başkanlığını yürüten Koçaryan seçimlere katılmadığından yerine Ter Petrosyan karşısına Serj Sarkisyan seçimlere girmiş ve yüzde 53 oy oranı ile Ermenistan'ın üçüncü devlet başkanı seçilmiştir. Seçim öncesi, birden fazla oy kullanma, idarenin suiistimalleri, muhalefeti destekleyen işadamlarına yönelik baskılar gibi seçimin meşruiyetine yönelik eleştiriler AGİT raporlarına kadar yansımaktadır⁵. Bu tür iddialar Ermenistan'da bağımsızlık sonrası hemen hemen bütün seçimlerde gündeme gelmiştir. Nitekim 27 Ekim 1999'da Ermenistan Parlamentosuna yönelik baskında dönemin başbakanı Vazgen Sarkisyan ve yedi bakanı silahlı çatışmada öldürülmüştü. Serj Sarkisyan, 2008'de yapılan genel seçimde eski Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan karşısında %53 oy alarak galip gelmesine rağmen seçimlerde hile yapıldığı iddiasıyla ülke, büyük kitlesel protesto eylemlerine sahne olmuş ve gösteriler sonucu on kişinin ölümü yüz otuzunun yaralanması üzerine ülkede yirmi gün olağanüstü hal ilan edilmişti. Diğer yandan 2012 Parlamento seçimleri Ermenistan Cumhuriyetçi Partisi, Müreffeh Ermenistan Partisi, Hukuk Ülkesi Partisi koalisyon hükümetini oluşturmaktaydı. Muhalefette ise hükümette bulunan Miras Partisi, Ermenistan Devrimci Konfederasyonu (Daşnaksutyun) ve parlamento dışı muhalefet olarak eski cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan'ın liderliğini yaptığı Milli Kongre Bloku bulunmaktaydı. Seçim kampanyası sırasında, Ermenistan'ın dış politikası ve bu bağlamda Azerbaycan ile olan sorunlarından çok işsizlik, fakirlik ve göç gibi iktisadi sorunlar öne çıktı. Seçimlerde mevcut cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın iktidardaki Ermenistan Cumhuriyetçi Partisi %44 oy aldı ve parlamentoda 69 milletvekiliyle temsil edilmeye hak kazandı. Böylece koalisyona ihtiyaç duymadan tek başına hükümet kurabilme imkânı elde etti. Müreffeh Ermenistan Partisi %30 oranı ile parlamentoda 36 sandalye kazandı. Yine seçim sonucuna göre, Milli Kongre Bloku 7, Ermeni Devrimci Federasyonu (Daşnaksutyun) ve Hukuk Ülkesi partileri altışar milletvekili, Miras Partisi ise beş milletvekili elde etti. Parlamenteoya iki bağımsız milletvekili de girmiş oldu⁶.

⁵ <http://www.osce.org/odihr/elections/88245>.

⁶ <http://www.elections.am/>

Sarkisyan, partisinin %44 seçim başarısı ile iç siyasetteki konumunu güçlendirmiş ve Şubat 2013 başkanlık seçimleri öncesi kamuoyu üstünlüğünü korudu. Nitekim Sarkisyan, seçim gözlemcilerinin bildirdiği birçok olumsuzluklara karşın 18 Şubat 2013 seçimlerinde de yüzde 59'a yakın oy oranı ile ikinci kez devlet başkanı seçilmeyi başarmıştır.

Ermenistan iç ve dış siyasetinin belirlenmesinde ve dolayısıyla Türkiye ile ilişkilerinde etkili olan konular arasında iki konu öne çıkmaktadır. Bunlar Dağlık Karabağ sorunu ve sözde soykırım iddiaları yanı sıra bu sorunla da yakından ilgili bulunan diaspora Ermenilerinin faaliyetleridir.

Dağlık Karabağ Sorunu

Ekim 1987'de Dağlık Karabağ'da çıkan bir idari kriz sonucunda Ermenistan'da SSCB Döneminde başlayan Dağlık Karabağ krizi, 1988'de Dağlık Karabağ Yüksek Sovyeti'nin SSCB ve Azerbaycan Yüksek Sovyetleri tarafından reddedilen, Ermenistan'a bağlanma kararından sonra 1989 yılında silahlı çatışmaya dönüşmüştür. 1989'dan itibaren Ermenilerin Dağlık Karabağ'ın kontrolünü ele geçirmeye başlaması üzerine, Azerbaycan harekete geçmiş ve Ermeniler de buna karşılık vermişlerdir. 1991'de yılında SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu bu tarihten itibaren hız kazanmıştır⁷. SSCB'nin dağılması sırasında Karabağ Özerk Bölgesi Sovyeti, 2 Eylül 1991'de Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılması ve Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin kurulması hakkında karar almıştır. Dağlık 1992'de savaşa dönüşmüş ve Arif Yunusov'a göre savaşta onyed binin üzerinde insan hayatını kaybetmiş ve elli bin dolayında insan yaralanmıştır. Bir milyona yakın Azerbaycanlı yerlerinden olmuştur. Savaştan önce Karabağ'da yaklaşık kırk bin Azerbaycan Türkü yaşıyordu ve savaş sonunda neredeyse tamamı bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Ermenistan, Dağlık Karabağ bölgesinin yüzde doksan beşini, Karabağ'ın dışında bulunan Azerbaycan topraklarının da yaklaşık yüzde onbeşini işgal altında bulundurmaktadır⁸. 30 Ocak 1992'de Azerbaycan ve Ermenistan'ın AGİK üyesi olması ile sorun uluslararası bir boyut kazanmıştır. Nitekim 24 Mart 1992 Helsinki'de AGİK Dışişleri Bakanları Konseyi, Karabağ sorununu değerlendirdi. Sonuç bildirgesinin 3. ve 11. Maddelerinde sorunun çözümü için Beyaz Rusya'nın Minsk şehrinde konferans yapılmasının kararlaştırıldığı ifade edildi. Bildirinin 9. Maddesi katılımcılara ilişkindi⁹.

Devlet ya da hükümet başkanlarının katılımı ile gerçekleşen 6 Aralık 1994 tarihli Budapeşte zirvesinde bu süreç için eşbaşkanlık kurulması kararlaştırıldı. ABD, Rusya ve Fransa'dan oluşacak eş başkanlar, sorunun tarafları olan Azerbaycan ve Ermenistan başta olmak üzere, tüm ilgili ülkelerle ve kurumlarla görüşmeler yapmak ve bu görüşmelerin sonuçlarını Minsk Grubu'na bildirmekle yükümlüdürler. Minsk Grubu katılımcıları arasında ABD, Rusya ve Fransa'dan oluşan eşbaşkanların yanı sıra Türkiye, Almanya, İtalya, Beyaz Rusya, İsveç, Portekiz, Hollanda, Finlandiya ile sorunun tarafları olan Azerbaycan ve Ermenistan yer almaktadır. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Yukarı Karabağ sorununun barışçı yollarla müzakere edilerek çözüme kavuşturulması amacıyla Temmuz 1992 de yapılması düşünülen Minsk

7 Dağlık Karabağ sorunu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sevinç Seyidova, "Uluslararası Kuruluşların Dağlık Karabağ Sorununa Bakış Açıları ve Etkileri", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/4 Spring 2014, p.1035-1048; Mustafa Gökçe, "Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/1 Winter 2011, p.1139-1154; Coşkun Topal, "Dağlık Karabağ Sorunu ve Türkiye'nin Kafkasya Politikası", *SSCB Sonrası Ortaasya Türk Cumhuriyetlerinde Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Değişim Uluslararası Kongre, 18-21 Eylül 2006 Kocaeli/Türkiye, Kongre Kitabı, Cilt I*, 737-744, Kocaeli 2007.

8 Ermenistan, Yedi rayon(bölge)dan Kelbecer, Laçın, Kubatlı, Cebail, Zengelan bölgelerinin tamamını, Ağdam'ın %77'sini, Fuzuli'nin ise üçte birini işgal altında bulundurmaktadır. Bkz. Thomas de Waal, *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War* (New York: New York University Press, 2003), 285-285; http://is.muni.cz/el/1423/jaro2010/MVZ198/um/Black_Garden.pdf.

9 <http://www.osce.org/mg>.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/2 Winter 2015

Konferansı aradan 20 yıl geçmesine rağmen toplanamadı. AGİT Yukarı Karabağ sorunun da Minsk Grubu öncülüğündeki siyasi çözüm arayışlarını sürdürmesine rağmen geride kalan yıllarda süreç başarılı olamadı. Bu sonuçta Minsk Grubu eşbaşkanlığını yürüten ABD, Rusya ve Fransa'nın Ermeni diasporasının en güçlü ve faal olduğu ülkeler olmasının da payı vardır. 1994'de imzalanan Bişkek Ateşkes Anlaşması sonrası sorunun çözümüne yönelik Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) bünyesinde Rusya, Fransa ve ABD'nin eşbaşkanlığını yaptığı Minsk Grubu da henüz bir sonuç alamamıştır. İki ülke dışişleri bakanları tarafından yürütülen ve 2004 yılından beri devam eden müzakereler Prag Süreci olarak adlandırılmaktadır. Fransa, Rusya ve Amerika bu müzakerelere aracılık etmektedir. Her iki tarafta bir anlaşmaya varıldığı takdirde şu anda Dağlık Karabağ'da Ermeni güçler tarafından işgal edilen yedi bölgeden beşinin uluslararası garantörlerin gözlemciliğinde tekrar Azerbaycan'a iade edilmesi konusunda hem fikir olmuşlardır. Görüşmelerde en önemli konuların başında, işgal altındaki Laçın ve Kelbecer bölgeleri gelmektedir. Bu bölgelerin geleceğiyle ilgili görüşmelerin sonunda Karabağ'da bir referandum yapılması gündeme gelmiştir. Karabağlı Ermeniler bu konuda Laçın bölgesinde en azından güvenli bir koridor oluşturulmasını ve her iki bölgenin de silahlardan arındırılmasını isterken, Azerbaycan ise Ermenilerin bu iki bölgeyi de tamamen boşaltmasını ve çatışmalar esnasında yurtlarından ayrılan bütün Azerilerin tekrar yurtlarına istisnasız geri dönmelerini talep etmektedir¹⁰. Azerilerin tekrar Karabağ'a dönebilme durumu aynı zamanda referandum olasılığını da gündeme getirmektedir. Bununla birlikte özellikle son dönemde iki ülke arasında sık sık yaşanan ateşkes ihlalleri, Güney Kafkasya bölgesinin her an daha büyük bir çatışmaya sahne olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır.

Diaspora Ermeni Teşkilatları ve Dağlık Karabağ

Günümüzde diaspora Ermeni teşkilatları, Ermenistan iç ve dış siyaseti üzerinde önemli bir etkiye sahiptir¹¹. Ermenistan dış politikası ile bu teşkilatlar arasında ortak bir strateji çerçevesinde yakın bir işbirliği bulunmaktadır. Ermenilerin, Amerika Birleşik Devletleri'nde Amerika Ermeni Milli Komitesi (ANCA) ve Amerika Ermeni Kurulu(AAA) adları ile faaliyette bulunan iki güçlü diaspora teşkilatları mevcuttur. ANCA ve AAA sadece ABD'de değil aynı zamanda başta Avrupa ülkeleri olmak üzere Rusya, Kanada ve Güney Amerika ülkelerinde 1915 olayları üzerinden Türkiye aleyhinde bir kampanya yürütmektedir. Nitekim Arjantin, Uruguay, Brezilya, Şili, Venezüella gibi Latin Amerika ülkeleri ile Avustralya'da nüfus bakımından sayıları az olmakla birlikte Ermeniler, yönetimler ve parlamentolar üzerinde etki ederek bu ülkelerde sözde soykırım iddialarını gündeme taşımaktadır. 1915 olaylarının üzerinden yüz yıl geçmiş olmasına bakmayarak Ermeni diaspora teşkilatları bu faaliyetlerine daha da hız vermekte aynı zamanda bu ülkelerin Güney Kafkasya'da yaşanan sorunlara yaklaşımını da etkilemeye çalışmaktadırlar. Dolayısıyla Azerbaycan'ın Ermenistan işgali altındaki toprakları ile ilgili Dağlık Karabağ sorunu sürecinde Bu ülkelerde Ermenistan lehinde lobicilik yapmaktadırlar. Ermeni diaspora teşkilatlarının başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerde yoğun faaliyetleri bulunmaktadır. Özellikle seçim dönemlerinde ABD ve Fransa başta olmak üzere sözde soykırım iddialarının tanınması yönünde ciddi bir çaba içine girmektedirler. Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili görüşmeler zaten ABD, Fransa ve Rusya Federasyonunun eş başkanlığını yaptığı AGİT Minsk Grubu tarafından sürdürülmektedir. Dolayısıyla bu devletlerin kendi eş başkanlıklarını tehlikeye düşürebilecek ya da AGİT Minsk Grubunu tartışmalı bir hale getirecek, her iki taraf nezdinde tarafsızlıklarını kaybetmelerine yol

10 Graham, Benjamin, "Nagorno--Karabakh in Limbo." *Middle East Quarterly*, Vol. 16 (4), 2009; <http://www.meforum.org/2483/nagorno-karabakh-limbo>.

11 Diaspora Ermenileri, 1880 yılından itibaren Avrupa'nın önemli merkezlerinde örgütlü olarak faaliyete başlamışlar ve kamuoylarını Osmanlı Devleti aleyhinde harekete geçirmeye çalışmışlardır. Bkz. Yahya Bağçeci, "Osmanlı Belgelerine Göre Berlin Antlaşması'ndan I. Dünya Savaşı'na Kadar Fransa'nın Ermeni Politikası", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 5/4 Fall 2010, p.587-594.

açabilecek bir tutum almaları beklenemez. Diaspora Ermenilerinin faaliyetleri, uluslararası ilişkiler bağlamında Ermenistan'ı çağdaş dünya gerçeklerinden uzaklaştırmakla birlikte konjektürel olarak Ermenistan bu durumdan yarar görmektedir. Son dönemde diasporanın faaliyetleri sonucu Nauru ve Tuvalu gibi Birleşmiş Milletler'e üye olmaklar birlikte hem nüfus hem de arazi bakımından çok küçük ülkelerde Dağlık Karabağı tanıtmaya girişimleri vardır. Bu adacıkların küresel ısınma dolayısıyla denizin altında kalmaları söz konusu olmakla birlikte bu ülkelerin Dağlık Karabağı tanıma yönünde bir tutum izlemesi uluslararası ortamda Ermenistan lehine psikolojik üstünlük sağlama girişimi olarak değerlendirilebilir. Ancak Gerek Avustralya'nın Yeni Güney Galler Eyaleti'nde ve gerek Nauru ve Tuvalu gibi Pasifik Okyanusunda yer alan ülkelerde Diaspora Ermenilerinin bu hareket tarzlarının ve Dağlık Karabağı'ı bağımsız bir devlet olarak tanıtmaya girişimlerinin başarılı olması beklenmemektedir. Diğer yandan uluslararası hukukun en temel prensiplerinden biri olan ülkesel bütünlük (uti possidetis juris) prensibi dolayısıyla Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tartışmaya açmak uluslararası barış açısından tehlikeli bir durumdur. Böyle bir girişim, bölge barışına ve istikrarına da hizmet etmeyeceği gibi bölgedeki sorunların barışçıl yol ile çözümüne de katkı sağlamayacaktır. Kaldı ki son dönemde Ermenistan Parlamentosunda Dağlık Karabağı'nın bağımsızlığını tanıma yönünde girişimler olsa da şimdilik Ermenistan bundan uzak durmaktadır. Çünkü Ermenistan, kendisinin böyle bir girişimi sonrasında Minsk Grubu görüşmelerinin sona ermesini istememektedir. Uluslararası kamuoyunda Ermenistan müzakereleri bozucu bir imaj vermek istememekte ve müzakerelerde yapıcı bir tutum içinde olduğunu göstermek için böyle bir girişimden uzak durmaktadır.

Diaspora Ermenileri, Ermenistan ekonomisini desteklemekle birlikte, ülke ekonomik anlamda ciddi sorunlar yaşamaktadır. Azerbaycan ve Ermenistan devletleri arasındaki tüm demir yolları 1989 yılından beri kapalı bir halde bulunmaktadır. Türkiye, Ermenistan ile olan tüm kara yolu bağlantılarını ulaşıma kapatmıştır. Azerbaycan, Ermenistan ve Karabağı'ı ekonomik olarak izole etme çabalarına tüm hızıyla devam etmektedir. Bu durum Ermenistan'ın gayri safi iç üretimdeki masraflarını %10'dan %30'a çıkarmıştır. Bölgede tekrar meydana gelmesi olası olan bir savaş, yabancı sermaye yatırımlarının önündeki en büyük engel olarak göze çarpmaktadır. Bundan dolayı ülke ekonomisi, dışarıdan gelecek maddi desteklere bağlı bir şekilde yürümektedir.

Türkiye- Ermenistan İlişkileri

Ermenistan 21 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan ettiğinde bu gelişme Türkiye'de tehdit olarak algılanmamış aksine SSCB'nin dağılması bölge için büyük bir fırsat olarak görülmüştür. Nitekim Türkiye 1991'de Ermenistan'ın bağımsızlığını hiçbir ön koşul öne sürmeden tanıdığı gibi bu dönemde ciddi bir ekonomik dar boğazdan geçen Ermenistan'a 1992-93 yıllarında Batı'dan gelen yardımların ulaştırılabilmesi için Türkiye kendi sınırlarının kullanılmasına izin vermiştir. Ermenistan, 1992'de Karadeniz'e kıyısı olmamasına karşın kurucu üye olarak Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) teşkilatına davet edildi ve böylece Türkiye ve Azerbaycan ile diyalog için önemli bir diplomatik platform olmasının yanı sıra kendini güçlendirecek uluslararası bir teşkilata üye olmuş oldu.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerini olumsuz etkileyen konular arasında sözde "Ermeni Soykırımı" iddiaları ve diaspora Ermenilerinin bulundukları ülkelerde Türkiye aleyhine çıkardıkları kararlar önemli bir yer tutmaktadır. Diğer yandan Ermenistan'ın Dağlık Karabağı'ı ve Azerbaycan topraklarını işgal etmesi sonrasında Türkiye, Azerbaycan'ın yanında yer alarak Ermenistan'a karşı ambargo uygulamıştır. Dağlık Karabağı sorunu ile yakından ilgili Azerbaycan halkının yaşadığı acı olaylardan birisi kuşkusuz Hocalı faciasıdır. 26 Şubat 1992'de, Hocalı'da 613 Azerbaycan Türkü yaş ve cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin bir katliama maruz kalmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hocalı faciasını her yıl gündemine almakta ve Hocalı'da hayatını kaybedenlerin hatırası önünde saygı duruşunda bulunulmakta, Azerbaycan'ın acısı paylaşılmaktadır. Yine Hocalı'da yaşanan facianın TBMM tarafından bir soykırım olarak tanınması için verilmiş yasa önerileri de mevcut

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/2 Winter 2015

olmakla birlikte şimdiye kadar bu önerilerden yasalâşan olmamıştır. Türk dış politikası, öteden beri tarihte yaşanan hadiselerin parlamentolarda ele alınmaması yönünde bir tutum izlemektedir. Nitekim Türkiye, Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan 1915 yılı olaylarını çeşitli ülke parlamentolarının önüne getirerek buralardan soykırım yasası ya da kararı çıkarma girişimine karşı olmuştur. Yani Bu şekilde tarihte yaşanan hadiselerin parlamento kararlarına ya da parlamentolarda çıkarılacak yasalara konu olmasına karşı olmuştur.

Komşularıyla iyi geçinemeyen ve coğrafi engellere maruz kalan bir ülke olarak Ermenistan, doğrudan bölge dışı aktörleri kendi ilgi ve çıkar alanlarına çekmeye çalışmış, özellikle Rusya ile olan ilişkileri özel bir anlam kazanmıştır. Yukarı Karabağ sorunu nedeniyle Ermenistan, enerji, maden, petrokimya ve haberleşme alanlarında olduğu gibi güvenlik politikaları açısından büyük ölçüde Rusya'ya bağımlı bir hale gelmiştir. Bir milyar doların üzerinde askeri bütçeye sahip Azerbaycan karşısında yaklaşık beşte bir nispetinde askeri bütçe imkânına sahip Ermenistan için bu durum kaçınılmaz olmuştur. Tabiatıyla bu durum Ermenistan'ın dış politikasını da etkilemektedir. Rusya ve Ermenistan arasında 29 Ağustos 1997 tarihinde Dostluk, işbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşması imzalanmıştı. Anlaşma çerçevesinde, Ermenistan'ın Türkiye ve İran ile olan sınırında Rus Sınır Muhafızları bulunmaktadır. Rusya bu anlaşma ile iki ülkenin ortak bir sınırı bulunmamasına rağmen Ermenistan'ın sınır güvenliğini üstlenmişti. Yine 2000 yılında imzalanan anlaşmalarla, Ermenistan'daki Rus askeri üssünün süresi 25 yıl uzatıldı. Böylece Rusya, Ermenistan'daki varlığını da pekiştirdi. Öyle ki Ağustos 2010'da yapılan anlaşma ile ülkenin ikinci büyük şehri Gümrü'de, Rus askeri üssünü 2044 yılına kadar bulundurma hakkını elde etti. Ayrıca Türkiye sınırına yakın Gümrü, Armavir (Serdarabad), Artaşat(Kemerli) şehirleri ile İran sınırındaki Megri kasabasında bulunan Rus sınır muhafız gücünün görev süresi de 2046 yılına dek uzatıldı. Rusya, bölgede Ermenistan'ın en yakın müttefiki olup, bu ülkenin gerek Ermenistan içindeki gerek bölgedeki sorunlarda desteği, Ermenistan için hayati önem taşımaktadır. Ermenistan ise bölge içi politikalarda Rusya ile olan yakın ilişkilerinden yararlanmakta ve komşu ülkelere yönelik girişimlerinde bunu bir koz olarak kullanmaktadır.

Diğer yandan Ermenistan, Kafkasya bölgesinde Rusya dışında diğer önemli bir güç olan İran ile enerji alanında çok yakın ilişkilere sahiptir. Ermenistan enerji ihtiyacının % 70 ini ithal gaz ve nükleer yakıtla karşılamaktadır. İran, Mayıs 2011 de Ermenistan'a gaz ihracına başlamıştır. Zaman zaman boru hatlarında patlama meydana gelse de gaz ihracı devam etmektedir. Mayıs 2004'te yapılan anlaşma ile İran, Ermenistan'a elektrik karşılığında gaz satmaktadır. Ermenistan'ın Sovyet döneminden kalma bir nükleer rektörü bulunmaktadır. İğdir'a 30 km mesafede bulunan Metzamor Nükleer Santrali, 1977 yılında inşa edilmiş 1979'da faaliyete başlamıştır. Bugün dünyadaki mevcut santraller içerisinde en güvensiz reaktör olma özelliğini taşıyan santral, 2005 yılında teknik ömrünü tamamlamıştır. Bununla birlikte Ermenistan elektrik enerjisinin yüzde 42 sini sağlayan reaktörün 2016'ya kadar faaliyetini sürdürmesi beklenmektedir.

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 2008 yılında iki ülke millî takımları arasında yapılan maçı izlemek için Erivan'a gayri resmi ziyarette bulunması ile iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir döneme girildi. Komşularla ilişkilerin iyileştirilmesi çerçevesinde Ermenistan ile ilişkileri geliştirmek için "sıfır ilişkiden sıfır soruna" formülü devreye sokuldu. Kamuoyunda sınır kapılarının açılmasıyla birlikte ikili ilişkilerin özellikle ekonomik alanda hızla gelişmesi ve bu durumun başta soykırım iddiaları olmak üzere Dağlık Karabağ ve diğer sorunların çözümünde bir anahtar rol oynayabileceği beklentisi vardı. Ancak Azerbaycan'ın bu gelişmeler karşısında tepki göstermesi üzerine Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Bakü'yü ziyaret ederek Dağlık Karabağ sorunu hakkında bir gelişme olmadıkça Türkiye'nin Ermenistan ile kapıları açmayacağına dair güvence verdi. Aynı teminat Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından da verildi¹².

12 Rovshan Ibrahimov, "Turkish-Armenian Rapprochement and Disagreements with Azerbaijan: A View from Baku", <http://www.usak.org.tr/EN/makale.asp?id=1263>.

10 Ekim 2009 tarihinde İsviçre uzlaştırıcılığında Türk ve Ermeni Dışişleri Bakanları tarafından diplomatik ilişkilerin kurulması ve gelecekte sınır kapılarının açılması konulu protokoller imzalandı. İki protokol imzalanmalarından iki ay sonra yasama meclislerince onaylanıp yürürlüğe girecekti. Ancak iki mecliste halen protokollerini onaylamadılar. Türkiye onayın, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'daki beş bölgenin serbest bırakılmasıyla mümkün olabileceğini söyledi. Ermenistan ise Türkiye'nin bulunduğu taleplere, bunların protokoller için gereksinim şartı olarak sunulamayacağını söyleyerek olumsuz tepki verdi. İlave olarak Ermenistan, kapıların Türkiye tarafından tek taraflı olarak kapatıldığını dolayısıyla açılması için ek koşullarda bulunulmaması gerektiğini ileri sürdü.

14 Ekim 2009'da Türkiye ve Ermenistan milli futbol takımları arasında Bursa'da oynanan müsabaka sırasında stadyuma Azerbaycan bayrağının alınmaması ise Azerbaycan kamuoyunda tepkilere yol açtı. Ancak Azerbaycan, Türkiye'nin en üst seviyedeki yetkilileri tarafından verilen sözlere inanarak ülkesinde protokollerin imzalanması karşısında oluşan tepkileri yumuşattı. Nitekim Başbakan Erdoğan, Dağlık Karabağ sorunda ilerleme sağlanmadıkça kapıların açılmayacağı teminatını vermişti. Azerbaycan, sadece Ermenistan üzerine baskı kurularak durumun çözülemeyeceğini bilmektedir. Dağlık Karabağ sorunu başta Rusya olmak üzere üçüncü ülkeleri de ilgilendirmektedir. Rusya, bölge üzerindeki etkisinin devamı açısından anlaşmazlığın bir ülke veya diğeri lehine çözümlenmesini istememektedir. Bu yüzden Azerbaycan, Ermenistan'a ambargo uygulayarak Ermenistan'ı ekonomik olarak zayıflatma ve Baku-Tiflis-Ceyhan(BTC) Boru Hattı Projesi ve Baku-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi gibi uluslararası projelerden dışlama taktiğini benimsedi. Türkiye ve Ermenistan kara sınır kapısının açılması ihtimali, Azerbaycan'ın Ermenistan'a yönelik ekonomik baskısını zayıflatıyordu. Bu durum Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmek ve Dağlık Karabağ konusunda ilerleme sağlamak için ABD ve Rusya'yı ikna etmenin gerekli olduğunu anlamasını sağladı¹³.

Sonuç

Kafkasya bölgesi, tarihte Asya, Avrupa ve Ortadoğu üzerinden Afrika kıtaları ile Karadeniz, Hazar Denizi ve Basra Körfezi ile Hint denizine giden yolların kesiştiği yerde bulunması nedeniyle daima büyük güçlerin rekabet alanı olmuştur. Günümüzde bölge, Türkiye'nin de içinde bulunduğu bir nüfuz mücadelesine sahne olmaktadır.

Bölgede artan güvensizlik, Dağlık Karabağ gibi uzun yıllardır çözüme kavuşturulamayan sorunların varlığı, zaman zaman çatışma potansiyeli taşıyan donmuş sorunların canlanması; başta ekonomi ve güvenlik olmak üzere birçok alanda istikrarsızlığa neden olmaktadır. Bu durum Türkiye'nin bölge ülkeleri ile başta ticaret ve enerji olmak üzere birçok alanda ilişkileri geliştirmek istediğini engellemektedir.

Türkiye, bölgenin zengin enerji kaynaklarının batı pazarlarına aktarılmasında güzergâh konumunu güçlendirmek istemektedir. Bu durum Türkiye'nin enerji güvenliğine de katkı sağlayacaktır. Türkiye'nin Güney Kafkasya politikası, enerji alanında bölge ülkeleri ile birlikte BTC, Şahdeniz-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı, TANAP gibi dev enerji projelerini gerçekleştirmek ve aynı zamanda bölgesel barış ve istikrarı sağlamak için işbirliğini güçlendirmek yer almaktadır. Dolayısıyla petrol ve doğalgaz boru hatlarının gerçekleşmesi bölge ülkelerinin dünya pazarları ile bütünleşmesine olduğu kadar iç ve dış barışlarını da katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

AĞACAN Kamil Ağacan , “Güney Kafkasya” , **Stratejik Öngörü 2023**, Asam yayımları, Ekim 2006.

13 Rovshan Ibrahimov, “Turkish-Armenian Rapprochement...”, <http://www.usak.org.tr/EN/makale.asp?id=1263>.

- BAĞÇECİ, Yahya, “Osmanlı Belgelerine Göre Berlin Antlaşması’ndan I. Dünya Savaşı’na Kadar Fransa’nın Ermeni Politikası”, **International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/4 Fall 2010**, p.587-594.
- DE WAAL, Thomas, **Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War** (New York: New York University Press, 2003), 285-285.
- GÖKÇE, Mustafa, “Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, **International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/1 Winter 2011**, p.1139-1154.
- GÖRGÜLÜ, Aybars & KRİKORIAN, Onnik, Türkiye’nin Güney Kafkasya Politikası: Devlet ve Sivil Toplum Aktörlerinin Rolü, TESEV Dış Politika Programı, Ekim 2012, s.1-8.
- GRAHAM, Benjamin, “Nagorno--Karabakh in Limbo.” **Middle East Quarterly**, Vol. 16 (4), 2009.
http://is.muni.cz/el/1423/jaro2010/MVZ198/um/Black_Garden.pdf.
<http://www.elections.am/>
<http://www.meforum.org/2483/nagorno-karabakh-limbo>.
<http://www.osce.org/mg>.
<http://www.osce.org/odihr/elections/88245>.
- İBRAHİMOV, Rovshan, “Turkish-Armenian Rapprochement and Disagreements with Azerbaijan: A View from Baku”, (<http://www.usak.org.tr/EN/makale.asp?id=1263>).
- KANTARCI, Hakan, “Kafkasya Jeopolitiğinde Kriz Alanları ve Güç Mücadelelerinin Türkiye’ye Etkileri”, 2023 Dergisi Eylül 2005, <http://www.2023.gen.tr/eylul05/4.htm>.
- KARABAYRAM, Fırat, **Rusya Federasyonu’nun Güney Kafkasya Politikası**, Ankara: Lalezar Kitabevi, 2007.
- SEYİDOVA, Sevinç, “Uluslararası Kuruluşların Dağlık Karabağ Sorununa Bakış Açıları ve Etkileri”, **International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/4 Spring 2014**, p.1035-1048.
- TAVKUL, Ufuk, “Kafkasya’nın Coğrafi Konumu ve Önemi”, http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/arastirma/0090_kafkasyanın_cografik_konumu_ve.html.
- TOPAL, Coşkun, “Azerbaycan ve Türkiye İlişkileri”, **Türkiye ve Komşuları**, Editör: Mohammad ARAFAT, Ankara 2009.
- TOPAL, Coşkun, “Dağlık Karabağ Sorunu ve Türkiye’nin Kafkasya Politikası”, **SSCB Sonrası Ortaasya Türk Cumhuriyetlerinde Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Değişim Uluslararası Kongre, 18-21 Eylül 2006 Kocaeli/Türkiye, Kongre Kitabı, Cilt I**, 737-744, Kocaeli 2007.
- TOPAL, Coşkun, “Ermenistan ve Türkiye İlişkileri”, **Türkiye ve Komşuları**, Editör: Mohammad ARAFAT, Ankara 2009.
- TOPAL, Coşkun, **Milli Mücadele’de Türk-Rus İlişkileri**, Murathan Yayınevi, Ankara 2012.
- TOPAL, Coşkun, “Türkiye’nin Güney Kafkasya Politikasında Gürcistan’ın Önemi”, <http://www.avim.org.tr/bultentekli.php?haberid=14610>.
- URAS, Esat, “**Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**”, İstanbul 1987.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- TOPAL, C., Türkiye’nin Güney Kafkasya Politikası ve Ermenistan ile İlişkileri, **Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/2 Winter 2015**, p. 963-978, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7863>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/2 Winter 2015

